

відальна за ніякі результати. Оповідач вважає своїм правом змінити, перекладати, комбінувати доволі її мотиви і загальні місця,— далеко свобідніше, ніж у пісні. Се ж свобідна гра фантазії, забава інтелекту. Вона змінна до крайності, хоч певні загальні місця, мотиви, «атоми» її, бувають досить постійні і стрічаються по цілім світі. Але саме через се незвичайно трудно буває зміркувати, чи той мотив існує в даній сфері давно, чи, може, прийшов в сім варіанті зовсім недавно, а старі тубильні варіанти пропали або десь притаїлись і не розшукані. Вже Бенфей влучно порівняв сі комбінації прозових відповідальних мотивів з калейдоскопом. В них справді «все тече і все рухається».

Тому висліджувати старі верстви тут взагалі незвичайно трудно. Треба дуже уважних і дотепних студій, щоб вислідити, наскільки той чи інший мотив або комбінація мотивів органічно зв'язана з певним кругом ідей і образів, побутовою й історичною (в широкім розумінні) обстановкою. Коли ж іде мова про таку далеку старину, як пережитки родоплемінного життя, не зафіксовані ніякими історичними писаними документами, се в тій хвилі майже неможливо. Тому, зазначивши загальні риси сих старших верств, я перейду до молодших.

СЛОВЕСНІСТЬ ЧАСІВ НОВОГО РОЗСЕЛЕННЯ І ПІЗНІШИХ

Пам'яті Павла Чубинського

Кілька вступних заміток. Так ми одмітили собі головні цикли і сфери народного репертуару, в котрім можемо передусім шукати відгомонів найстаршої творчості, з-перед розселення. Тепер переглянемо те, що можна вважати найбільш характеристичним для доби розселення — доволі довгої, кількавікової, і ще більше для часів по розселенню,— в тих сферах народної творчості, де словесне мистецтво мусило розвиватись особливо сильно і найбільші полишити сліди.

Мусимо при тім, одначе, зробити кілька загальних застережень, щоб не вертатись до них потім раз-у-раз.

Вище ми зазначили дві сфери громадського і культурного життя, які розвиваються в тих часах то рівнобіжно, то спливаючись і перехреснюючись, відбиваючи свої впливи на культурі й творчості, концентруючи коло себе різні функції соціального і культурного життя. Се, з одної сторони, хлі-

боробське господарство, родинне життя, яке розвивалось на сій економічній основі, і зв'язана з тим культура. З другого боку, організація оборони і воєнних сил. Не бувши явищами новими, обидві категорії в обставинах доби розселення набирають, одначе, нової сили і власті над життям. Психологічні і творчі мотиви, з ними зв'язані, розуміється, проявляли себе і в попереднім: зав'язки тих циклів словесної творчості, які мусили розвинутися в сій добі, до котрої приступаємо, без сумніву, були в добі попередній. Але ширшого розвитку і виразистості вони повинні були дійти аж у сій новій добі.

Тому все, що мусило бути зв'язане в нашім житті з розвитком інтенсивнішого хліборобства і з його центральною роллю з життя: вироблення хліборобського календаря і зв'язаних з ним свят та обрядів; словесний і дійвовий репертуар, зв'язаний з сими святами й обрядами; натуралістичний світогляд, в котрім погляди і поняття про доохресний світ перетворились під впливами хліборобського хазяйства і помічень, почувань та заходів, зв'язаних з річним оборотом сього хазяйства; родинні і громадські відносини, як вони склалися в зв'язку з інтересами хліборобського господарства, в відокремленій і замкненій в собі родинній спілці, паралельно з наростанням економічних нерівностей і суперечностей, на ґрунті громадженя економічного добра, з поділом праці і соціальною диференціацією,— все се аж в сій добі мусило знайти сильніший вираз, а переломившись в психіці, дати почин до цілих нових циклів словесної творчості, з новими мотивами, з новими формами і новою психологічною закраскою: новими підходами і новими методами розв'язання проблеми краси.

Те ж саме треба сказати про мотиви, зв'язані з організацією воєнної сили і воєнної верстви і тими соціальними змінами, які вона творила. Все се було в зав'язках, очевидно, ще перед розселенням, але розвинулось ширше й буйніше аж після розселення.

Цикли не були цілком нові, але вони розвинулись, зложились і кристалізувались уже в сій добі.

Поруч них, розуміється, жили, розвивались і змінювались під новими впливами нових умов життя ті цикли й групи мотивів, котрі ми оглянули вище як репертуар попередньої доби. Консерватизм життя і творчості боровся з його пластикою, з тенденціями приладження до нових обставин, поглядів і почувань. Старі обряди розмноження звіря і риби, вегетаційні свята і всякі магичні церемонії входили в круг нового календаря і асимілювались з чисто хліборобськими обрядами. На всяку обрядову поезію, як ми бачили, наля-

гали осаді нових соціальних умов. Тотемне оповідання набирано нових форм в характеризованні дійових осіб і їх відносин, розмішувалося різними мандрівними мотивами. Розроблялись епізоди, зв'язані з такими явищами, як сонце, мороз, вітер, град — елементи космічні, особливо важні в хліборобському господарстві.

Та, з другого боку, і творчість цих часів, розуміється, також не дійшла до нас в своїм первісному виді. Довгі часи, котрих продукцію ми тут хочемо оглянути, — приблизно тисячоліття, що розпадається на дві половини: добу чорноморсько-дунайську і добу перших класово-державних формацій (києво-галицької держави), — вони дуже далекі від одностайності. Такі факти, як турецький натиск, руїна Чорномор'я і відплив відти людності, формування київської держави, християнізація і рецепція візантійського права і книжності, — вони вносили основні зміни в економічне, соціальне і культурне життя, відбивались глибоко на народній творчості, змінювали її, клали нові верстви на старі, які почасти асимілювалися з ними, почасти їх асимілювали. Потім, в пізніших віках, вся ця творчість ще раз підпала великим змінам, здебільшого була наново проредакована — і не тільки щодо форми, але і в змісті підпала значним перемином, як побачимо потім. В величезній масі ми маємо матеріал уже сеї останньої редакції, в котрій твори старої чорноморсько-київської доби, так як і попередньої — найстаршої (з-перед розселення) — тільки в дещо меншій мірі — були перероблені, перетворені і лише в фрагментах задержали свою первісну форму, закраску, психологію.

З огляду на присутність таких пізніших елементів в народній поетичній традиції історики літератури часто вагаються, не знаходячи відповідного місця для неї в загальній історично-літературній перспективі. Тим часом як старші історики літератури цілу старшу традицію трактували як вступ до письменної літератури¹, напр. новіший автор по-

---

¹ З такого становища написано було Введення в історію рускої літератури Владимірова, 1896, цінне добором фактичного матеріалу, історичного і фольклорного (українського також). Інтересна, з іншої сторони, як проба використання новіших ідей про зв'язки словесного мистецтва в примітивному житті (поглядів Ніцше, Біхера, Фразера, Гросе й ін.) «Історія народної словесності» Е. Анічкова (в серії: Історія рускої літератури, московського видавництва «Мир», 1908—1910), вийшла першим, ніби вступним томом, але задумана була як друга частина в схемі: історія писаної літератури до XIX в., історія усної словесності і історія літератури XIX віку. Огляд усної словесності зроблений тут по відділах: замовляння, християнська легенда, казка, пісня, балада, духовний стих, історична пісня, народня драма, кінчиться і оглядом сектантської поезії XIX віку.

пулярного підручника «русскої літератури» Келтуяла, з під-
чатку пішовши за старою схемою, в новім виданні поста-
вив огляд усної словесності після письменства книжного
(перекладеного) з огляду, що книжні елементи ясно відби-
ваються на усній традиції. Інші пересувають сей огляд ще
далі, вважаючи на ще пізніші впливи на неї. Пипін дав
місце усній словесності на межі старої й новішої літера-
тури з огляду, що аж тут, при кінці XVII в., усна творчість
доходить останнього завершення, починає записуватись і
набуває безпосереднього впливу на літературу писану, тим
часом як досі була під заборонами і прокльонами книжни-
ків. А наш історик літератури С. Єфремов, ідучи за сими
гадками, вводить огляд студій народного письменства і
перегляд його самого на вступі українського відродження
XIX в. — там, мовляв, де народна поезія «починає зливатися
з письменством, викликаючи інтерес до себе у письменних
людей, і в вищому синтезі входить дійсне таки складовою,
органічною часткою національної творчості».

Все се має за собою певні рації. Проте я, розглядаючи
згідно з вище сказаним, усну і письменну літературу як дві
сторони одного й того ж творчого процесу, які завсіди,—
навіть в періодах формальної ворожнечі і війни,— зістала-
лись в широкій дифузії і фактично користали одна з одною
далеко більше, ніж се припускається,— за краще вважаю
переглядати по змозі паралельно, в порядку еволюції, різні
цикли тої і другої — писаної і усної словесності. Рахуючи-
ся в повній мірі з усякого роду пізнішими відмінами і на-
верстуваннями усного репертуару, в тій формі, в якій він
до нас дійшов, я старатимусь до хронологічної системи пи-
саних пам'яток вкладати усні цикли там, де по всяким мір-
куванням приходить ся покладати їх найвищий розцвіт чи
завершення, та їх зв'язки з писаною словесністю також.

Невважаючи на всякого роду пізніші наверстування,
котрі при нагоді таки й зазначатиму, я вважаю, що ті від-
носини господарські, родинні й громадські, які відбились в
обрядовій нашій поезії (так, як її тепер маємо), в найбіль-
шій мірі належать до часів по розселенню та київської
доби. А що писана словесність конкретно, в дохованих своїх
пам'ятках виступає перед нами тільки в другій половині
київської доби (хоч початок свій мала, мабуть, значно ра-
ніше), тож вважаю найбільш правильним дати оглядові
обрядового циклу місце тут, перед оглядом писаного мате-
ріалу київської доби. Тільки буду вибирати елементи стар-
ші, відкладаючи християнізовані мотиви на пізніше.

По сих застереженнях переходжу до перегляду поезії
господарського життя, з його яскравою хліборобською за-

краскою, в рамцях родини, в котрих воно відокремлялось в сій добі, в умовах нового розселення. Елементи примітивного комунізму в них зникають; патріархальна родина — се та соціальна клітина, в котрій розвивається матеріальний і поетично-релігійний зміст життя.

Я підчеркую се слово: релігійний. Перед утворенням нової народної релігії, скомбінованої з старих магічно-натуралістичних елементів і нового християнського синкретизму (сполучення різних релігійних елементів на християнській основі), якраз ся сільськогосподарська поезія, переткана магічно-натуралістичними поглядами, була найяскравішою формою релігійної гадки і релігійного культу, котрий взагалі не набрав у нас сильно виявлених формальних прикмет. Не було ні святощів, ні храмів, ні священної верстви, ні загальнопризнаних місць святих відправ. Сільськогосподарський календар був скелетом, рштуванням, до котрого чіплялись різні акти релігійно-поетичного і громадського життя. Він їх зводив у якусь цілість, об'єднував якимись провідними, доволі неясними і не продуманими до кінця гадками. Річний календарний круг — се zarazом властиво єдина наша релігійна система, недороблена, не унята в якусь ідейну цілість, передчасно розбита і зруйнована новими церковними заходами. Вона нагадує в тім релігію римську, таку ж селянську (і теж zarazом воєнну), недороблену і покриту більш виразними, конкретнішими формами й ідеями грецькими.

На жаль тільки, ми й сього нашого старого календаря не маємо в його повній і чистій передхристиянській формі і мусимо рахуватись на кожнім кроці не тільки з спустошеннями і виломами, але і з змінами, перебоями і переносами, спричиненими в старій системі церквою і церковним календарем. Гострі заборони, напади, погрози, котрими духовенство било по святах, які не встигли себе зв'язати в тій чи іншій формі з святами християнськими, поставити свої останки під їх протекторат або асимілюватися з ними, — факт загально відомий. Від «Слова о казнях божіих» до Івана Вишенського, і відти до ще новіших консисторських наказів ми маємо безконечний ланцюг сих церковних, єрархічних уїдань на народні свята взагалі, і спеціально ті, які носили на собі особливо яскраві прикмети натуралістичного світогляду або зв'язані були з свобідним паруванням молодіжи. І настільки ся війна була успішна, що тепер ми часом з сих інвектив тільки й можемо зміркувати, які великі прогалини поробила тут церква, знищивши одно, друге покривши і замінивши християнськими обрядами, третє звівши на чисті посмішки й пародії. Ті «русалії», про кот-

рі говорить згадане «Слово», великодне «волочельне», «праздник діавольський на поле ісшедших з танцями і скоками» на св. Юрія, на котрі вдаряв Іван Вишенський, ті вінці, що «робились о клячінні та вночі на воду до річки носились» («Супліка на попа»), переважно позникали так, що ледве зістався від них який слід. Від величної купальської містерії полишались переважно пародії, які не дають ніякого поняття про первісний її характер; від весняних циклів — самі дитячі та дівочькі забави, і т. д.

З другого боку, треба відповідно оцінити і сей факт, що в сих обрядах і святах елемент релігійний, культовий, магічний з часом все більше витіснявся і заступався елементами забави, і то забави еротичної, в широком розумінні слова: зближення і парування молодіжи, приготовлювання і зав'язування подружжя. Я вже вище зазначив і тільки що повторив се помічення, що дії вегетаційні, обряди розбудження благодійних сил природи і розмноження поживи зішли на прості забави, відправлявані здебільшого самими тільки дівчатами або дітьми, то значить елементами найменше, звичайно, покликаними до таких церемоній, поки вони мають серйозне культове чи магічне значення. Разом з тим до початкових магічних формул і дій поначіплювалися мотиви з тої сфери, яка, властиво, одна інтересує молодіж: любові, парування й подружжя. З мотивів основних поробилися прості заспіви, інтродукції, рефрени; до старих форм влився цілком новий зміст. І се треба сказати про цілий ряд старих свят, з котрими зв'язались різні моменти парування. Вічний і непереможний Ерос запанував над іншими елементами життя; мотиви любові і парування виявили більш живучості, ніж що, і дуже часто покрили собою мотиви старої натуралістичної релігії, сільськогосподарської магії, культу одшедших і т. д., котрі колись грали далеко показнішу, або навіть і центральну ролю.

В значній мірі се показало себе і на тім святі, яке не тільки найбільше заховало в собі елементи хліборобської поезії, але й збирано та сконцентрувало наоколо себе значну частину того, що було давніше зв'язане з іншими святами, особливо з тими, які з часом ослабли, занепали й затратили свій початковий характер. Кажу за свята різдвяні, в широком розумінні, котрими звичайно відкриваються новіші огляди народного рокового кола, і вони в нім справді займають тепер центральне місце, поволі зібравши наоколо себе трохи не всю суму старої господарської магії і культу, які встигли зацілити під натиском церкви та її календаря.

Щоб пізнати останки старої словесності, зв'язані з об-

рядовим кругом, я думаю, се буде найкраще, коли пройдемо самі сим кругом, крок за кроком, пізнаючи останки старого світогляду і зв'язані з ним форми поетичної творчості. Стежка не буде дуже гладка, бо наш річний календар досі не розроблений з такого обрядово-поетичного становища. Я вище висловив свої побажання на сю тему. Тим часом виберемо головніший матеріал, не претендуючи на повне вичерпання сеї теми, дуже багатой і складной¹.

Річний сільськогосподарський круг і його обходи. Цикл новорічний. Старий річний круг починався місяцем перед «Колядою». Доволі ясно вирисовується приблизно двотижневий період між Введенієм (21 падол. старого числення) і Варварою (4 грудня ст. ст.), що приблизно відповідає римському брумаліям. Варто заважити: брумалії особливо популярні були якраз в тракійських краях — на тім ґрунті, де розвивались стичності слов'янсько-тракійські, під впливами римської і грецької культури, котрих значення для доби розселення я зазначив. Сей святочний цикл обіймав тут пізніше 24 дні, по числу букв грецького альфавету, від 24 падол. до 17 грудня ст. ст. Свято зими, «бруми», найкоротших днів і найдовших ночей, воно в сих сторонах було разом святом вина і розродження — хороводів на честь Діоніса, в котрих виступали замасковані, переряджені чоловіки і жінки, з лицами, вимашченими винною гушею, соком шовковиці і з різними символами розродження. Правдоподібно, свято Введенія у нас потім притягнуло до себе обряди і церемонії, зв'язані з сим календарним періодом, але загалом з них мало що зісталось, бо одно втягнене було потім різдвяним циклом, інше розпустилось в досвітчаних забавах. Може бути, одначе, що й збирачі не звертали досить уваги на сі менше замітні повірки і церемонії. Все-таки деякі подробиці доволі ясно характеризують кінець одного хліборобського, господарського періоду і початок другого власне в зазначенім вище періоді між Введенієм і Варварою.

До Введенія можна копати землю, від Введенія до

---

¹ Підставою послужить огляд календарного року, споряджений Чубинським і виданий під доглядом Костомарова в IV т. Трудів этногр. — статист. експедиції (1872). З попередніх особливо цінні календарі Максимовича і Мик. Маркевича (Обычаи, повѣрья и кухня малороссіянъ). З новіших — ряд дуже цінних записок в Матеріалах до етнології львів. Наук. Товариства і Етнограф. Збірнику: Шухевича з Гуцульщини, Франка, Зубрицького, Ф. Колесси з Бойківщини, Жатковича з Закарпатської України, Доманицького з Волині, Дикарева з Слобідщини. Цінний також календар з Слобідщини п. Іванова в XVIII т. Сборника харьков. ист.-фил. общ., в т. V — з Херсонщини, і т. ін.

Благовіщення не можна; жінки запасають глину до Воведенія. Сліди аналогічних повірь, зв'язаних з водою, виступають також в деяких записках. Від Воведенія до дев'ятого четверга не годиться бити біле на воді праниками, бо то шкодить ниві, приводить тучу. З сих самих мотивів коноплі треба потерти до Воведенія. Хто їх тре по Воведенію, накликає тучу (бурю). В зв'язок з сим треба поставити обряди посівання коноплі і льну під Андрія, хоч воно тепер робиться нібито для вороження.

Початок нового господарського року в воведенських повір'ях виступає ясно. Хто перший прийде рано до хати, буде першим «полазником» на новий рік (полазити в серб.— навідати): він приносить добро або лихо. Тому сусіди стримуються заходити зрана до чужої хати на Воведеніє, так само як на Різдво і Великдень, щоб потім не було примови, що то вони принесли нещастя. «Коли увійде молодий, гарний, здоровий чоловік, а до того з грошима, то се добра ворожба: весь рік у хаті будуть усі здорові і будуть гроші вестися. Коли ж увійде старий, хворий, особливо стара баба, або коли хтось прийде чогось зичити — то се злий знак»¹.

Як з іншими великими річними святами, і тут було, мабуть, свято померших. «На сей день Бог одпускає праведних душ подивитись на своє тіло, тому воно називається видінням, що душа дивиться на своє тіло» (Слобідщина).

З-вечера подекуди святять воду, передхристиянським ритуалом: береться вода в такім місці, де сходяться три води, проливають потім воду через полум'я, підставляючи миску, і така вода помагає на хвороби і уроки. По півночі жінки сідають голі на порозі і прядуть самосівні коноплі. День перед тим і в саме свято обсипають корови сім'ям і мастять маслом вимена, щоб давали молока багато, і обкурюють їх з різними приговорами, аби ніхто не відбирав того молока. Варять густу «киселицю», щоб була густа сметана. Ворожать по різним прикметам, який буде рік (скі-

---

¹ «Нар. Календар» Франка в V т. Етнограф. Збірника, с. 205. По словам Галька (Нар. звичай, II, с. 13), на гал. Поділлі «полазами» рахуються Воведеніє, Миколай, Анна і Різдво — четвертий і останній полаз. «Зле, щоб у ті дні хто інший, а не господар або принаймні хтось домашній перейшов перший обійстя. Тому кожен зривається зрана й іде дати худобі їсти, а прийшовши до хліва, поздоровляє худобу словами: «Дай, Боже, добрий день, щобишь, худібонько, здорова була, і я з тобою, з моєю жоною і діточками». Сі «полази», очевидно, зв'язані тут з початком нового року. Вони фігурують і в московських заборонах XVII в

льки на Воведеніє води, стільки на Юрія трави; як на Воведеніє вода, в літі молоко, і т. ін.)¹.

Інші повірки теж не безінтересні, але ще менше звертали на себе уваги (напр., 26 падол. вовче свято,— антипод весняного Юрія,— святкують св. Юрієві, щоб вовки не тягли худоби²). Натомість загально знані, широко розповсюджені різномодні ворожіння на подружжя, тепер зв'язані з днями Катерини і Андрія³. Спеціальні забави та гри мало звісні — хіба «кусання калити», себто «коляди» на св. Андрія, і деякі інші, менш замітні⁴. Але, без сумніву, вони мусили мати місце в сім періоді — чи то на вільнім повітрі, коли погода того дозволяла, чи то на зборищах хатніх, досить частих, котрих сезон розпочинається «куручою складкою» на Кузьму-Дем'яна, і падол. Цілком ясно, що ми тут після періоду весільного маємо початок нового парування, яке закінчиться новим періодом весіль будучої весни або осени. Парувальні пісні, прив'язані тепер до різдвяного циклу, до весняних забав, до «улиці», мусили починатись в сім сезоні, і забави на Катерини і Андрія зістались, мабуть, слідом їх колишнього нагромадження на наших брумаліях.

З різних форм ворожіння піднесу кликання долі на вечерю, що роблять дівчата під Катерину, по черзі вилазячи на ворота, тим часом як деінде се справляється під час свят різдвяних⁵. Пояснення до сього обряду дає оповідання, записане в Канівщині. Дві жінки, гарна й негарна, посварились, і негарна похвалилась:

«Я хоч і погана, да зате моя доля хороша, а ти от і хороша, да зате твоя доля погана».

Умовились перевірити, зварили кожна своїй долі борщу й каші — «прийшли на перехресну дорогу. Поставила коло хреста погана жінка свої горшечки, розв'язала їх, зверху положила чистеньку ложечку, одійшла трохи од хреста та й каже: «Доле, доле, іди до мене вече-

¹ Календар з Старосамбірщини в III т. Матеріалів до етн. і з Гуцульщини в VII т.

² Записки Дикарева там же, в т. VI, с. 145.

³ У Чубинського, III, с. 357—362, Дикарева, I, с. 144.

⁴ Діалог при тім, як пам'ятаю з Київщини, за моїх дитячих років, виглядав трохи інакше, ніж записано у Чубинського: «Іду, іду калети кусати». «А я буду по зубах писати» — «Ой чи будеш, чи ні, бо я іду на воронім коні» — «Засмійся» — «Не буду!» — «Засмійся» і т. д. до трьох раз. Калета, інакше звана «королем» (Чуб., I с.), без сумніву, аналогічна з франц. *rain de calende*, албанське *колендра*, болг. *колендар* — різдвяний хліб, що печеться під Різдво і місяцями роздається колядникам. Назва «король» теж небезінтересна, вона може мати зв'язок з різдвяними забавами в «король», звісними на заході. Щодо речі самої, андріївська калета нагадує описаний Саксоном Граматиком округлий ритуальний корж Руян. Пор. нижче.

⁵ Пор. Чуб., III, с. 257, Сборникъ Харків. ист. фил. общ., XVII, с. 71.

ряти!» Сказала вона раз, сказала і другий раз, коли за третім разом і приходять панич, да такий же хороший, що й надивиться на його не можна. Взяв ложку, попробував перш борщу, а далі і каші попробував, положив ложку зверху, завернув у рушничок гроші, і не знає, де й дівсь. Та погана жінка забрала горшечки, забрала із рушничка гроші і каже: «Ну, тепер ти свою долю клич так вечерять, як я свою кликала».

От вона наставила свої відерні горшки, розв'язала їх, одійшла од хреста і гукає: «Доле, доле! Иди до мене вечерять!» Крикнула раз, крикнула і другий, не вспіла крикнуть третій раз, як тут підійметься вітер, як схопиться буря: пісок несе, дерево гне та ламає, таке куйовдиться, що Господи! Коли тут і приходять доля гарної жінки, да така ж препогана, обірвана, кудлата, да ще й з хвостом. Виїла, виїла все з горшків, поперекидала їх, побила і пішла собі»¹.

Св. Варвара рахується поворотом на весну («св. Варвара ночі урвала, дня приточила»). Церемонії стрічі нового року, однак, перенеслися відси переважно на Різдво. Пошукавши, певно, удалось би дещо знайти. Вареники на честь мук св. Варвари — пор. сербську «варицю-кашу», «Варвара заварить, Микола поставить коло»². В зв'язку з сим звертає на себе увагу звичай варити пиво на св. Миколу, що в одній коляді представляється з тих сакральних звичаїв, котрими держиться світ:

Чому так нема, як було давно,
Як було давно а з первовіку:
Святим Миколам пива не варять,
Святим Рождеством свічі не сучать,
Святим Водоршам трійці не несуть? (Гн., I, 203—4).

Але головне таки, видко, перейшло на Різдво. Процес був доволі складний. Як відомо, в римським календарі за брумаліями ішли сатурналії, свята на честь Сатурна і його жінки Опс (багатство) — подавців урожаю на полі і в городі. За республіки вони тривали тиждень від 17 до 23 грудня, святкувались традиційним жертвуванням поросяти, святочною трапезою, дарунками, грами і забавами. Після того наступали січневі календи і «воти», святочні і публічні відправи на добро в новім році. З розповсюдженням християнства сі всенародні і двірські свята опинились між двома християнськими: ерданом («епіфанія») і різдвом. В східній церкві з початку було тільки свято епіфанії, 6 січня; день «народин», 25 грудня, святкувався лише в західній; тільки за часів Золотоустого, при кінці IV в., він починає здобувати собі місце в землях грецької культури, і коло сих трьох свят: різдва, нового року (Маланки або св. Василя) і водохрищ, від 24 грудня до 6 січня, починають кристалі-

² Чуб., III, с. 427. Пор. про «долю» ще нижче.

² Матер. до етнол., XV, с. 81.